

ТРАНСПОЗИЦІЯ ВІДМІНКОВИХ ФОРМ ІМЕННИКА В НОВІТНІХ ДОСЛІДЖЕННЯХ З МОРФОЛОГІЇ

У статті схарактеризовано два полярні підходи до вивчення мовних явищ у сучасному українському мовознавстві (зокрема одиниць граматики та її складника морфології) – традиційний (або нормативно-описовий) новітній (або функціонально-категорійний). Дотримуючись новітніх поглядів, зосереджено увагу на питанні транспозиції відмінкових форм іменника, на виявленні у їхньому функціонуванні первинних і вторинних функцій, з'ясуванні умов транспозиції та характеристик її різновидів.

Ключові слова: граматична (морфологічна) категорія, категорія відмінка, грамема, транспозиція, внутрішня (або власне-відмінкова) і зовнішня (або позавідмінкова) транспозиція.

Категорії науки, як відомо, являють собою абстрактні поняття найбільш узагальненого значення, які відображають основні суттєві особливості явищ, що є об'єктами дослідження в ній, і виникають ці поняття та стають надбанням фахівців у процесі розвитку будь-якої науки, зокрема й мовознавчої.

Відомий російський учений Д. С. Лихачов порівнював науку з багатоповерховою будівлею, у якій основою, підґрунтям є певний матеріал, що потребує вивчення, далі йде перший поверх – це безпосереднє вивчення цього матеріалу, а над ним височіють «поверхи проблем і теорій, узагальнень і гіпотез»; при цьому жодна будівля, як слушно зауважив учений, не може бути побудованою без першого поверху [1, 459].

Таким «першим поверхом» в українському (і ширше – східнослов'янському) мовознавстві, на нашу думку, можна вважати давні граматики українських учених (Л. Зизанія, М. Смотрицького, І. Ужевича), у яких було закладено теоретичні засади вчення про частини мови, властиві їм категорії і сукупність у їхньому складі протиставлених компонентів (у сучасному термінологічному вираженні – граем) – об'єктів вивчення одного з найважливіших складників граматики – морфології. Дослідник історіографії українського мовознавства В. Німчук зауважує, що у цих граматах «лінгвістична думка виявляється не тільки в теоретичних розробках, але й у конкретному викладі церковнослов'янської мови, близькоспорідненої з рідною мовою, у визначенні специфічних рис цієї мови, в кодифікації її, умінні поєднувати традиційно-книжне й живомовне» [2, 4].

Цілком зрозуміло, що від найдавнішого періоду до сьогодення у процесі історичного розвитку граматики як науки в усвідомленні багатьох понять відбулися певні зміни (іноді карди-

нальні) як у плані з'ясування їхньої сутності та визначень, так взаємовідношень і взаємозв'язків одиниць граматичної структури мови: передовсім значного розширення набув сам поняттєвий апарат у зв'язку з розширенням кола проблем, що виникали і виникають у процесі вивчення об'єктів дослідження, а також зумовлених появою в науці нових напрямів, підходів і методів аналізу досліджуваних одиниць – все те, що засвідчує прогрес у будь-якій галузі.

Незаперечним доказом досягнень українських граматистів ХХ ст., у якому виразно простежується початок (20-ті роки та друга його половина), є створення досить значної кількості нормативно-описових грамастик української мови, призначених для навчання в середніх і вищих навчальних закладах. Переважна більшість цих грамастик ґрунтується на традиційному, формально-граматичному підході до аналізу лексико-граматичних класів слів (частин мови), граматичних категорій і виокремлюваних у їхньому складі компонентів – граем. Не становлять винятку в цьому плані й академічні курси сучасної української літературної мови [див. 3; 4]. Водночас, як слушно зауважив І. Кучеренко, «було б неправильним не помічати активного процесу розвитку мовознавчих наук, зокрема граматики, і, що не менш важливо, – специфіки цього процесу. Характерною його особливістю є своєрідна двоїстість: нормативно-описовій граматиці з її схемою викладу понять про граматичні особливості мови протиставляється сукупність знань про ті самі явища, отримані в результаті спеціального їх дослідження, як і теоретичних положень і висновків, які виникають на цій основі, небезпідставно названій граматичною наукою. Зараз уже майже кожне явище має два тлумачення – “нормативне” (назване ще “шкільним”, “традиційним”) і “наукове”» [5, 7].

Традиційний підхід, ретельно описаний протягом багатовікової історії граматичної науки, виявився надто стійким у мовознавстві. Досі у практиці викладання граматики у вищій школі (не кажучи вже про шкільне навчання) панує цей традиційний підхід до вивчення її одиниць із досить незначним залученням новітніх поглядів, як, наприклад, курс «Сучасна українська літературна мова» за ред. А. П. Грищенка [6].

Новий, функціонально-категорійний підхід, що набув поширення в сучасному українському мовознавстві завдяки теоретичним дослідженням відомих граматистів І. Вихованця, К. Городенської, А. Загнітка та ін., порушив цю стійкість і загальнознаність. При цьому, як стверджують його теоретики і послідовники, цей підхід не заперечує традиційного, нормативно-описового: його концептуальні положення ґрунтуються на поєднанні обох підходів – формально-граматичного (від форми до значення) і семантико-граматичного (від значення, чи функції, до форми).

У функціональній морфології і в категорійній морфології як її різновиді аналіз мовних одиниць проводиться від значення (функції) до форми [7, 31]. Функціональний аспект дослідження дає можливість у відповідних поняттях по-новому осмислити граматичні категорії, охопити єдність морфологічних одиниць вищого рангу (частин мови), морфологічних категорій і форм їхнього вираження, встановити між ними ієрархічні відношення і зв'язки, з'ясувати функціональні вияви морфологічних форм – вихідні (первинні) та похідні (вторинні) функції. Цей підхід у морфології, у якій, за висловленням І. Вихованця, «укарбовано розмаїття й неповторні вияви мовної структури», «стає випробування нових граматичних концепцій і творчих пошуків» [7, 6].

Зокрема, з огляду на нові теоретичні здобутки українського мовознавства уперше було створено підручник нового покоління для студентів вищих навчальних закладів «Грамматика української мови. Морфологія» (автори: О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський) [8]. У ньому по-новому, порівняно зі згаданими підручниками традиційного спрямування, висвітлено принципи теоретичні питання щодо класифікації частин мови, розвитку граматичних значень класів слів, властивих їм граматичних (морфологічних) категорій та їх графемного складу і взаємозв'язку. Появі цього підручника сприяли передовсім монографічні праці І. Вихованця [9–11], у яких урахування комплексного семантико-граматичного, формально-граматичного й комунікативного аспектів дослідження мовних форм дало можливість ученому сформулювати нову, аргументовану виважену концепцію поділу слів за частинами мови, по-новому розглянути систему граматичних категорій і графем,

визначити граматичний статус цих категорій та встановити їх ієрархію, а також виявити особливості транспозиції граматичних форм категорій, зокрема первинні та вторинні функції в граматичній структурі мови тощо.

Свої погляди на сутність морфологічних одиниць із позицій функціонально-категорійної граматики І. Вихованець сформулював і в серії наукових розвідок та у фундаментальній праці «Теоретична морфологія української мови» (у співавторстві з К. Городенською) [7]. Новітні погляди вже знаходять відображення в дисертаційних роботах, монографіях і навчальних посібниках для вищої школи, підготованих його учнями – А. Загнітком [12–13], В. Ожоганом [14–15], А. Джурою [16] та ін.

На основі ономазіологічного, семантичного, морфологічного і синтаксичного критеріїв розгляду морфологічних одиниць І. Вихованець виявив у їхньому складі наявність таких, що не охоплені одним або кількома критеріями, а це вказує на міжчастиномовну або міжкатегорійну взаємодію морфологічних одиниць вищого рангу – частин мови і графем морфологічних категорій. У науковій літературі використання однієї мовної форми у функції іншої позначають терміном *транспозиція* (від лат. *transponere* – переставляти) та вживають у вузькому і широкому розумінні: у вузькому – перехід однієї частини мови в іншу, в широкому – будь-яке переносне вживання мовних форм [17, 692–693]. Основоположник теорії транспозиції швейцарський лінгвіст Ш. Баллі розглядав її як один із засобів збагачення виражальних можливостей думки [18, 143].

В українському мовознавстві на перехідні явища в системі частин мови звернув увагу ще О. Потебня, який, зокрема, зауважував: «Розуміючи мову як діяльність, не можна дивитись на граматичні категорії, якими є дієслово, іменник, прикметник, прислівник, як на щось незмінне, раз назавжди виведене з постійних властивостей думки. Навпаки, навіть у відносно невеличкі періоди ці категорії помітно змінюються» [19, 82]. Вважаючи транспозицію свідченням життєдайності, постійних перетворень і розвитку усієї мовної системи, дослідники відзначають, що завдяки їй мовна система «ще більше змінюється й урівноважується», інакше вона «застигла б, стала нерухомою, а через те й змертвою» [20, 14–15].

Всебічне висвітлення проблема транспозиції знаходить у сучасних дослідженнях функціонально-категорійного спрямування, зокрема у згаданих працях І. Вихованця, К. Городенської, А. Загнітка, В. Ожогана, А. Джури та ін.

У практиці викладання навчальної дисципліни «Морфологія української мови» для студентів-

філологів відповідно до робочої програми порушуються питання міжчастиномовної і міжкатегорійної транспозиції морфологічних одиниць, однак їх засвоєння викликає у студентів певні труднощі, що можна пояснити існуванням різних підходів до їхнього вивчення, нерозрізненням формально-граматичних і семантико-граматичних функцій цих одиниць, а можливо, ще й суто науковим викладом в академічних граматиках, однією з яких є згадувана «Теоретична морфологія української мови». Особливо це стосується диференціації первинних і вторинних функцій відмінків у системі іменника, що й зумовило об'єкт пропонованого дослідження.

На наш погляд, графемний склад відмінкової системи якнайвиразніше ілюструє явище міжчастиномовної й міжкатегорійної транспозиції, дозволяє виявити його причини й з'ясувати умови існування у мовній системі. Сподіваємось, що проведений аналіз полегшить студентам сприймання та засвоєння програмного матеріалу з даної теми.

Традиційно відмінками вважають словоформи іменника, об'єднані у відмінкову парадигму за зовнішніми (тобто формальними) ознаками [4, 76]. Таким чином, вихідну теоретичну основу відмінка в традиційному мовознавстві становить морфологічна форма (система флексій), що, за спостереженням прихильників функціонального підходу, унеможливує розрізнення у відмінковій формі власне-відмінкових і позавідмінкових функцій, у результаті чого дослідники «часто приписують відмінкам не властиві їм семантико-синтаксичні й формально-синтаксичні функції, які перебувають не в іменниковій, а в іншій частиномовній сфері» [7, 55; 11, 238]. Натомість розгляд кожного відмінка від його семантики до форми, тобто функціональна кваліфікація відмінків, дає змогу чітко окреслити власне-відмінкові функції та відмежувати їх від позавідмінкового функціонування. У цьому разі йдеться, власне, про розмежування первинних і вторинних семантико-синтаксичних та формально-синтаксичних функцій відмінків, внутрішню (графемну) і зовнішню (частиномовну) транспозиції відмінкових форм, а це у свою чергу сприяє аргументованішій класифікації відмінкових графем і навіть наштовхує на ідею перекласифікації відмінків¹.

¹ На думку, І. Вихованця, не всі традиційно вживані терміни на позначення графем відмінкової системи відбивають їхню семантико-функціональну сутність, крім того, всі вони є двослівними (пор. *називний відмінок*, *родовий відмінок* тощо), тому вчений запропонував замінити їх однослівними: *називний відмінок* – *суб'єктник*, *родовий відмінок* – *похідник*, *давальний відмінок* – *адресатник*, *знахідний відмінок* – *об'єктник*, *орудний відмінок* – *знаряддєвик*, *місцевий відмінок* – *місцевик*, *кличний відмінок* – *кличник*. Причому центральними визначено *суб'єктник* і *об'єктник*, а решту – периферійними [21, 3–5].

Отже, найголовнішим компонентом структури відмінка як морфолого-синтаксичної категорії і як графеми прихильники функціонально-категорійної граматики вважають семантику відмінка, зумовлену семантикою предиката, його валентністю у структурі речення. Відмінкова форма не існує сама по собі, вона бере участь у побудові речення, а як виразник одного з типів конкретної предметності (суб'єкт, об'єкт, адресат та ін.) впливає на семантико-синтаксичну структуру речення, що вирізняє відмінок з-поміж інших категорій іменника – роду, числа, істот / неістот, – яким ця функція не властива.

Як окрема графема кожен відмінок спеціалізується на вираженні низки семантико-синтаксичних значень, одні з яких засвідчують його спеціалізацію у відмінковій системі (його первинні функції), а інші вказують на міжкатегорійні транспозиційні зв'язки з іншими графемами (вторинні функції) або навіть на міжчастиномовну транспозицію (наприклад, коли прийменниково-відмінкова чи застигла відмінкова форма іменника транспонується в прислівник).

Первинною семантико-синтаксичною функцією називного відмінка є функція суб'єкта дії, процесу, стану. У цій позиції цей відмінок найповніше виявляє свої диференційні ознаки, що структурує цю позицію: *Народ шукає в геніях себе* (Л. Костенко); *Гуляє вітер по полях, ласкавий і добрий* (М. Рильський); *Блиснуло сонце з-поза гір в зеленому саду* (А. Кримський). У наведених прикладах на основі предикатного зв'язку головних членів речення у формі називного відмінка виявляємо не лише первинну семантико-синтаксичну функцію суб'єкта дії, а й **первинну формально-синтаксичну функцію** головного члена речення – підмета. Водночас суб'єктну функцію, крім називного відмінка, можуть виконувати також давальний відмінок, для якого первинною семантико-синтаксичною функцією є функція адресата; знахідний – з первинною функцією об'єкта дії; родовий – з первинною суб'єктно-атрибутивною та об'єктно-атрибутивною функцією, а також орудний відмінок з первинною функцією інструментальності. Суб'єктна функція для зазначених відмінків є **вторинною**. Пор.: *Оксану вже починало гнітити мовчання* (А. Головка) – знах. відм.; *Грицькові справді не таланило* (Б. Грінченко), *Мотрі хотілося молитися до сонця* (Б. Лепкий) – дав. відм.; *Прісною прохолодою повіяло з лісу* (М. Стельмах) – орудн. відм.; *Та це ж плавби не визначено строку* (Л. Костенко) – род. відм.

Вторинні семантико-синтаксичні функції називного відмінка, за спостереженням І. Вихованця, можна виявити у випадках транспозиції форм знахідного й орудного відмінків. Учений наводить такі приклади: *Студент написав*

повідсть → *Повість написана студентом; І простолоюд топтали вони кіньми* (М. Рильський) → *І коні топтали простолоюд* [7, 66].

У структурі односкладних номінативних речень форма називного відмінка засвідчує його вторинну формально-синтаксичну функцію головного члена речення, який одночасно поєднує ознаки суб'єкта і предиката: *Ліс і вітер. Ніч зима* (В. Сосюра); *Спокійні очі. Сива голова. Жорстка кирея кольору нічного* (Л. Костенко).

Аналізовані первинні та вторинні функції називного відмінка і тих відмінків, що переймають його функції, є виявом внутрішньовідмінкової транспозиції. Водночас форма називного відмінка, використана у невластивій іменниковій формально-синтаксичній позиції, зокрема в дієслівній позиції як вагомий компонент в структурі предиката, до складу якого належить і дієслівна зв'язка *бути* у різних часових формах, засвідчує синтаксичний перехід до сфери дієслова, а отже, відмінок виконує позавідмінкову функцію. У цій функції може виступати і форма орудного відмінка, для якого вона теж є вторинною і позавідмінковою. При цьому відмінкове закінчення нейтралізується в семантико-синтаксичному і формально-синтаксичному планах. Пор.: *Його батьки – вчителі і Його батьки були вчителями; Вчорашній учень став солдатом* (П. Загребельний) і *Вчорашній учень – солдат*.

Вторинною, але в межах відмінкової системи, виступає також форма **знахідного відмінка**. Такою вважають ускладнену семантико-синтаксичну **функцію об'єктного суб'єкта** у невідмінюваних дієприкметникових формах на **-но, -то**: *На сизих луках скошено траву; Вставлено у вікна другі рами* (М. Рильський).

У вторинному позавідмінковому функціонуванні форма знахідного відмінка набуває прислівникових і дієслівних (предикативних) ознак: *Тривалий час у житті перевізника не траплялося нових пригод* (Є. Гуцало); *Чутно плескіт у струмочку* (Леся Українка). Вторинною позавідмінковою семантико-синтаксичною функцією знахідного відмінка є також обставинна функція міри простору, ваги чи вартості у таких словосполученнях: *пройти з кілометр, коштує одну гривню, важить кілограм* тощо.

У вторинній власне-відмінковій функції **родовий відмінок**, як уже зазначалося, заступає називний відмінок зі значенням суб'єкта дії, процесу, стану. Водночас вторинна транспозиційна функція йому властива і у випадках, коли він уживається у значенні знахідного відмінка, первинною функцією якого є функція об'єкта. Пор.: *зірвати яблук і зірвати яблука; привезти картоплі і привезти картоплю*. У цьому випадку родовий відмінок зазвичай має супровідне партитивне значення.

Давальному відмінкові властиві **вторинні семантико-синтаксичні функції** об'єкта дії та стану. Причому давальний **об'єкта дії** передбачає сполучуваність із дієсловами *допомагати, шкодити, вірити, заважати, надокучати* та ін. Наприклад: *Не вір нікому, не буде жалю* (Марко Вовчок); *Все ховайте: і одежу, й їжу, – хто чим може, шкодьте ворогам!* (В. Сосюра). Давальний **об'єкта стану** сполучається переважно з дієсловами *заздрити, вірити, недовіряти* тощо: *...не вірила вона своїм вухам* (М. Коцюбинський); *Сестра сестрі заздрить в красоті* (Прислів'я).

У власне-відмінковій іменниковій сфері виступають **вторинні семантико-синтаксичні функції й орудного відмінка**. Окрім вторинної функції суб'єкта дії, про яку йшлося в наведених вище прикладах, форми цього відмінка виступають також у функції об'єкта дії та стану: *То не наче мати плаче за загубленими дітьми* (Г. Чупринка); *За сонячний усміх квітками дорогою встилав* (О. Олесь); *Приємно було від того на серці, й воно промінилося радістю* (Л. Павленко). Цей відмінок уживається також у вторинній обставинній семантико-синтаксичній функції, що виводить його у позавідмінкову сферу, зокрема функціонально споріднює з прислівником: *Кажуть, люди жили табунами, спали покотом в імлі печер, цілувались при зорях ночами на крутих узбережжях озер* (В. Симоненко); *Перебігли полем і зупинились у чагарнику* (М. Стельмах). А в поєднанні з дієслівною зв'язкою *бути* спостерігаємо синтаксичну транспозицію орудного відмінка у сферу дієслова як компонента предиката: *Аби я був чародієм, то хіба не повернув би їх?* (М. Стельмах); *Гомоніти з високим начальством було для Хоми втіхою* (О. Гончар).

Поєднуючись із різними семантичними типами предикатів, зокрема з їхньою семантико-синтаксичною валентністю, **місцевий відмінок** як найпериферійніший у відмінковій системі виявляє також як первинні, так і вторинні функції. **Первинною формально-синтаксичною функцією** цього відмінка є функція придієслівного керованого другорядного члена речення із обставинним локативним значенням. Конкретну статичну локалізацію відмінковій формі забезпечують поєднувані з місцевим відмінком прийменники: *І на тім рушничкові оживе все знайоми до болю...* (А. Малишко); *В хаті стояв густий передсвітанковий морок* (Гр. Тютюнник); *Одшелестіли у нуці дощі* (М. Луків); *Дощик... летіє по ріллі* (Г. Чупринка).

Місцевий відмінок вживається також у **вторинній семантико-синтаксичній функції** динамічної локалізації: *Зеленіють по садочку черешні та вишні* (Т. Шевченко); *Боровик задумливо ходив по кабінету* (Ю. Збанацький); *По*

кладці *молодиця перейшла* (М. Рильський). Зрідка вживається місцевий відмінок і у вторинній об'єктній функції: *Теля не знається на пирогах* (Номис); *Він почав роздивлятися, щоб по суміжних будівлях переконатися у власній помилці* (О. Довженко). Ще рідше – у вторинній семантико-синтаксичній функції: *У степу було спекотно* (О. Гончар). Уживання форми місцевого відмінка у вторинній семантико-синтаксичній атрибутивній функції засвідчує позавідмінкове його функціонування. Пор. словосполучення: *племінник по сестрі, товариш по гімназії, розмова по обіді*.

У відмінковій системі типові семантико-синтаксичні і формально-синтаксичні ознаки має також **кличний відмінок**, що виявляє первинні і вторинні функції подібно до інших аналізованих граем.

Первинною семантико-синтаксичною функцією кличного відмінка є функція адресата, що водночас є і потенційним суб'єктом дії. **Первинною формально-синтаксичною функцією** є функція підмета, яку кличний відмінок реалізує у формі наказового способу дієслівного присудка у структурі речення: *Мати, мати, не журися, не сумуй, не проклинай* (О. Олесь); *Дозволь мені, мій вечоровий світе, упасти зерном в рідній стороні* (В. Стус).

У тих випадках, коли у формі кличного відмінка нейтралізовано функцію потенційного суб'єкта дії і присудок не виступає у формі наказового способу, доцільно розглядати кличний відмінок як такий, що виконує вторинну семантико-синтаксичну функцію та стає другорядним членом речення: *Київ мій, ти у серці завжди* (В. Сосюра); *Художнику, ти плігрім*

віків, йдеш по святих місцях людського духу (Л. Костенко).

У вторинній формально-синтаксичній функції виступає кличний відмінок в односкладних вокативних реченнях, у яких наявна вказівка на потенційного суб'єкта дії, до якого звернена думка мовця: *Збоку, з гущавини садка, її зупиняє сторожкий, стримано-владний голос: – Лукіє!* (О. Гончар).

Розглянуті семантико-синтаксичні та формально-синтаксичні функції граем відмінкової системи іменника знаходять вияв в основних різновидах транспозиції. Типові відмінкові функціональні ознаки засвідчено у власне-відмінковій системі іменника, що є виявом **внутрішньої** транспозиції граем категорії відмінка. **Зовнішні** транспозиційні процеси спрямовані від іменникових відмінкових форм у сферу інших частин мови. Водночас можна спостерігати різні ступені транспозиції – **морфологізований і неморфологізований**.

Морфологізований ступінь транспозиції яскраво ілюструє переміщення називного і знахідного відмінків у випадках перетворення активної конструкції у пасивну. Спрямованість форми орудного відмінка у сферу прислівника засвідчує неморфологізований ступінь транспозиції. Цей ступінь транспозиції спостерігаємо також і в адвербіалізованих формах знахідного, родового і місцевого відмінків.

Проведений аналіз, таким чином, дає можливість спостерігати рухливість відмінкових форм у граматичній системі мови, що виразно простежується як у їхніх внутрішніх (власне-відмінкових), так і в зовнішніх частиномовних транспозиціях.

1. Лихачов Д. С. Прошлое – будущему / Д. С. Лихачов. – М. : Наука, 1985. – 574 с.
2. Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XIV–XVII ст. / В. В. Німчук. – К. : Наук. думка, 1985. – 222 с.
3. Курс сучасної української літературної мови / [за ред. Л. А. Булаховського]. – К. : Рад. шк., 1951. – Т. 1. – 519 с.
4. Сучасна українська літературна мова : морфологія / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.
5. Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови / І. К. Кучеренко. – Вінниця : «Поділля-2000», 2003. – 463 с.
6. Сучасна українська літературна мова / [за ред. А. П. Грищенка]. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К. : Вища шк., 1997. – 493 с.
7. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 398 с.
8. Безпояско О. К. Граматика української мови : морфологія / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Либідь, 1993. – 336 с.
9. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1980. – 286 с.
10. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1987. – 231 с.
11. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
12. Загнітко А. П. Основи функціональної морфології української мови / А. П. Загнітко. – К. : Вища шк., 1991. – 77 с.
13. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови : морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 1996. – 435 с.
14. Ожоган В. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови / В. Ожоган. – К., 1997. – 230 с.
15. Ожоган В. Транспозиційні процеси у складі прономіналізованих слів / В. Ожоган // Граматика слова і граматика мови. – Донецьк : ДонНУ, 2005. – С. 94–114.
16. Джура А. С. Синтаксична транспозиція відмінкових форм (на матеріалі іменникових форм родового відмінка): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / А. С. Джура. – К., 2000. – 17 с.
17. Українська мова: енциклопедія / [редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с. : іл.
18. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностранной лит., 1955. – 416 с.

19. Потєбня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потєбня. – М. : Учпедгиз, 1958. – Т. 1–2. – 536 с.
20. Ващенко В. С. Явища переходу в системі частин мови / В. С. Ващенко // Українська мова в школі. – 1953. – № 6. – С. 14–22.
21. Вихованець І. Студії про українські відмінки термінологічний аспект / І. Вихованець // Українська мова. – 2005. – № 4. – С. 3–5.

K. Symonova

TRANSPOSITION OF THE DECLENSIONAL FORMS OF NOUN IN THE NEWEST MORPHOLOGY RESEARCHES

The paper deals with two polar approaches to the language's facts researching in the newest Ukrainian linguistics (especially units of grammar and morphology as grammar's constituent) – traditional (or normative and descriptive) and newest (or functional and categorial). Upholding the newest views, the biggest attention is paid to the transposition of the declensional forms of noun, to the primary and secondary transpositional functions' elicitation, to the ascertainment of transposition's types and its characteristic and circumstances when they appears.

Keywords: grammatical (morphologic) category, declensional category, grammem, transposition, inside (or declensional itself) and outside (or outdeclensional) transposition.

УДК 81'37(811.161.2+811.162.3)

Снігур Н. С.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ГУМОР / HUMOR В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ЧЕСЬКІЙ МОВАХ

Статтю присвячено встановленню закономірностей та взаємовідношень між лексичними одиницями лексико-семантичних полів гумор / humor в українській та чеській мовах, зіставному аналізу лексико-семантичних полів, характеристиці спільного та відмінного у способах їхнього формування.

Ключові слова: сема, лексема, компонентний аналіз, зіставний аналіз, ядро, навколоядерна зона, периферія, матриця, лексико-семантичне поле.

Сучасні лінгвісти все частіше приділяють увагу лексичному складу мови, її аналізу, вивченню, дослідженню на різних мікрорівнях. Відбувається глибоке осмислення сутності мовних одиниць у різних аспектах. Важливість таких досліджень зумовлюється концептуально потужним складом лексики кожної мови світу, яка може не лише фіксувати та членувати навколишню дійсність, а й відображати специфіку, менталітет, національні особливості різних народів.

Так, завдяки порівняльному аналізу лексичних одиниць та їхніх семних компонентів, можна побачити специфіку мов світу, зауважити універсальні та унікальні риси порівнюваних мов, після зіставного аналізу здійснити пояснення менталітету певних народів, відмінний або поді-

бний спосіб сприйняття ними реальності та явищ навколишньої дійсності.

Компонентний аналіз лексичного складу мови є найпродуктивнішим для вирішення подібних завдань, адже основна властивість мови як системи передбачає аналіз кожного сегмента та елемента такої системи, щоб можна було побачити її складність, поліфункціональність та логічність. Побудова лексико-семантичного поля відіграє велику роль у встановленні систематичних відношень лексичних одиниць певної мови. Завдяки лексикографічним джерелам можливо створити такі семантичні поля та проаналізувати взаємозв'язки їхніх компонентів.

Пропоноване дослідження присвячене встановленню закономірностей та взаємовідношень